ד"ר ז'יבגו ובוריס פסטרנק

"ד"ר ז'יבגו" [1] הוא רומן המשיך בצורתו את מסורת הרומן הרוסי הגדול של המאה ה־19. ביתר דיוק: "ד"ר ז'יבגו" קרוב מאד בבנינו ל"מלחמה ושלום" של טולסטוי. הירייעה רחבה ביותר, הן מבחינת הזמן והן מבחינת המקום: מפתיחה שזמנה בתחילת המאה ה־20 ועד לאפילוג שזמנו כמה שנים לאחר מלחמת העולם השניה; ממוסקבה ועד לאוראל ולסיביריה. מבחינה אמוציונלית יש מרכזים בזמן ובמקום: ההדגשה היא על מהפכת אוקטובר ומלחמת האזרחים בין הלבנים והאדומים, והמקום הקרוב ביותר ללב הסופר הוא, ללא ספק, מוסקבה — הגם שאין להגיד שרוב המאורעות מתרחשים דוקא בה.

ציינו ש"ד"ר ז'יבגו" ממשיך את הטרדיציה של הרומן הרוסי. ואכן הוא נבדל בבנינו ורקמתו בהרבה מן הרומן האירופאי המערבי, האמריקאי, ואף יש להוסיף — הישראלי, של המאה ה־20. הרומן המודרני שאנו רגילים בקריאתו שוב אינו מעונין בהגשת עלילה; הדגש מושם על מחשבות האנשים, על נתוחם הפנימי — "זרם ההכרה". מעגל האנשים המופיעים ברומן אחד הולך ומצטמצם. הרבה רומנים בנויים על דרך הרומן הפיקרסקי — מאורע בא אחרי מאורע, מחשבה אחרי מחשבה, כפנינים בודדות במחרוזת, מבלי שמאורע ישתלב במאורע וגורל בגורל, כבאריג שטיח צבעוני. לא כך "ד"ר ז'יבגו". דרך סיפורו היא דוקא דרך הרומן העלילתי המובהק. גורלות האנשים משתלבים זה בזה. כל מאורע נמצא בקשר גורלי למאורע שקדם לו ולזה שיבוא אחריו. לעתים מוגברת תכונה זו עד לידי מלאכותיות. הופעת האח החורג של יורי ז'יבגו, ייבגרף, הופעה שהיא מסתורית ביסודה ומלווה תעלומה, נראית לנו כאמצעי של Deus ex machina. הפגישות המוזרות של האנשים הנתקלים זה בזה שוב ושוב, בקטעי זמן ומקום נרחבים ביותר, נראים לנו כנובעים מרצונו של הסופר ולא משטפם של החיים. אך כאן עלינו להזהר ולא להגרר אחרי רושם זה, משום שבדרך זו נשפוט את הסופר לפי קנה מידה שלא נתכוון לו. שהרי גורלם של האנשים איננו בעל הערך הקובע והמכריע. שוב, אל לנו לטעות. פסטרנק חוזר ומדגיש את עדיפות היחיד על הכלל, הוא רואה את האינדיבידואליזם כעולה על כל קולקטיביזם שהוא, אך עם זאת — "התאמת השלמות היתה נשמת חייהם, לכן לא נמשכו לאופנה המודרנית של שיבוח האדם, עלויו מעל הטבע וההשתחוות לו. סוציולוגיה בנויה על יסוד מוטעה זה, ומוגשה כמדע מדיני, נראתה להם כנאיבית ודילטנטית מעבר להבנתם" (ע' 447). מכאן אנו מגיעים לבעיה, האם "ד"ר ז'יבגו" הינו רומן

ריאליסטי. שאלה זו עוררו כבר המבקרים הראשונים של הספר. קשה להכריע בנדון זה. יש בספר שני יסודות שונים אינם ריאליסטיים: יסוד פנימי ויסוד חיצוני, התלוי במבנה ובסטרוקטורה. הספר רווי אמונה דתית, כמעט מיסטית, עמוקה. לתמהונינו מתגלה לפנינו כאן פסטרנק כנוצרי כן ומאמין — לנקודה זו עוד נחזור. היסוד הדתי והמיסטי אינו נכלל, לפי המקובל, בהגדרת הריאליזם. מבחינת המבנה החיצוני, הרי כבר ציינו כי הוא מלאכותי במידה רבה. האנשים נתקלים זה בזה — שעה שבחיים כרגיל נפגשים אנו באדם ושוב מתרחקים הימנו, מבלי שרוב הפגישות הארעיות הללו ישפיעו על גורלנו. והרומן המודרני "המערבי" מנסה בכל בנינו ומהותו להדגיש את המקריות, ותכופות אף את חוסר התכליתיות שבחיים. מאידך גיסא, הרי "ד"ר ז'יבגו" מוסר לנו תמונת הווי שלמה, תמונה הנראית לנו כאמיתית ונאמנה למציאות. פסטרנק הצליח ליצור אוירה מיוחדת בספרו, לתת לנו עולם שלם הקיים בזכות עצמו, שעה שהתפתחות הרומן המודרני מביאה לעתים לכתיבה סובייקטיבית, כמעט מעוותת.

"ד"ר ז'יבגו" ממשיך את מסורת המאה ה־19 גם בכך — שככל הרומנים הרוסיים הוא נמנע מכל תיאור של הצד הגופני שבאהבה. אם פסטרנק בחר במכוון את הצורה בה כתב, או שמא נעלמה ממנו התפתחות הרומן בארצות המערב — הרי זו שאלה אחרת. הדמות המרכזית שברומן אפי זה הריהי דמותו של יורי ז'יבגו. הרומן פותח בתיאורו של יורי, נער צעיר, בקבורתה של אמו האהובה. האפילוג והחתימה מקומם שנים לאחר מות יורי, בזמן מלחמת העולם השניה ושנים אחדות לאחריה. אך גם פרקים אלו קשורים ביורי ודרך חייו. יש קשר ארועי, חיצוני — מרומז זהויה של בתו של יורי מאהובתו, לרה, ונפתרת בזאת תעלומה בדברי לרה בפני ארון המתים של יורי. הקשר השני הוא פנימי, רוחני. דרכו של יורי ז'יבגו הריהי חידה, בעיניו ובעיני פסטרנק עצמו, ובקטעים המסיימים יש נסיון להבהרת החידה — כלומר, יש נסיון מסויים לרהביליטציה מוסרית של רוסיה, כארץ וכמדינה. אך נקודה זו עוד נשתדל להבהיר להלן. כבר הבקורות הראשונות שהופיעו על הספר נתעכבו על הבעיה, האם ד"ר ז'יבגו הינו פסטרנק עצמו. יש שענו לשאלה זו בחיוב. נראה לי, כי בזהוי של יצור ויוצר יש להזהר. במידה מסויימת חייב היוצר להזדהות עם דמויותיו — שכן חייב הוא שתהיה לו זיקה לבריואיו, הבנה ואהדה כלפיהם; שאם לא כך, לא יהיו אלו יצורים חיים אלא שבלונות. מצד שני אין באפשרותו של הסופר להכניס את כל כולו לדמות אחת, לספר אחד — שאם כן ייבש מעין יצירתו לעתיד. אשר לבוריס פסטרנק וד"ר ז'יבגו, הרי אפשר למתוח כמה קוי השוואה; מהם בטוחים ומהם השערות. ד"ר ז'יבגו אינו רק רופא, הוא משורר. הרפואה היא מקצועו, השירה היא עולמו הפנימי. יש כאן אולי אף חולשה מסויימת בתיאורו של הגבור — אנו מרגישים את היותו רופא כעובדה חיצונית בלבד. שעה שהשירה נובעת מעצם נשמתו, הרי מקצועו נשאר לרוב בחזקת אינפורמציה רשמית

שקבלנו מן הסופר, מבלי שיהפוך, חוץ מבמקרים בודדים, לחלק מהויתו של יורי. אנו גם איננו מבינים מדוע בחר יורי במקצוע הרפואה. הסבר הסופר, כי רצה לעסוק בדבר שיש לו שימוש מעשי, לרגלי המצב המדיני, אינו מתקבל ביותר על דעתנו. אחר הכל, הרי רפואה היא ודאי אחד המקצועות שעל האדם להרגישם כיעוד יותר ממלאכה. כדי לראות ביורי אדם שלם עלינו לראותו כרופא טוב — אך אנו משתכנעים רק ביכולתו הספרותית. שיריו של יורי הם, במובן, שיריו של פסטרנק עצמו. וכאן לפנינו דמיון ראשון, שהוא חשוב ביותר. שהרי עיקר יצירתו של פסטרנק בשירה, וביוצרו דמות משורר בספרו משמע שהוא מוכרח להזדהות, לפחות במידה מסויימת, עם אותה דמות. מאורעות חייו החיצוניים של יורי עלולים להיות שונים לגמרי ממאורעות חייו של בוריס פסטרנק, אך עולמו הפנימי חייב להזדהות עם עולם יוצרו. בשיריו של יורי יש עוד נקודה מעניינת: יורי, הסטודנט הצעיר, חולם על כתיבת ספר גדול ומקיף.

"יורי ידע לחשוב, ויותר מכך — לכתוב. מאז ימיו בבית הספר חלם על כתיבת ספר בפרוזה, ספר רשמי חיים בו יסתיר, כמקלות דינמיט, את הדברים העזים ביותר שראה ושחשב עליהם עד עתה. הוא היה צעיר מדי לכתיבת ספר מעין זה; במקום זה כתב שירה. הוא היה כצייר שבילה את חייו בהכנת מרשמים לתמונה גדולה לעתיד לבוא." (ע' 68).

קטע זה ראוי לתשומת לב. מתקבל הרושם, כי חלומו של יורי על ספר שלא יכתבהו לעולם זהה עם חלומו של פסטרנק על "ד"ר ז'יבגו", שאכן כתבו. מענין היחס הבלתי רגיל של הסופר כאן לכתיבת שירה ופרוזה. שהרי מקובל להעמיד את השירה בדרגה גבוהה מעט יותר מן הפרוזה. אם אומרים המבקרים על רומן כי הוא ספר שירי, הרי כונתם לחלק שבחים. ואלו פסטרנק רואה בכתיבת שירים במשך שנים רק הכנה לקראת יצירה מקיפה בפרוזה. ציטטנו את הקטע כמקור השואה בין פסטרנק וגבורו, אך טמון בו גם הבדל יסודי בין השנים: יורי לא כתב את ספר חלומותיו, פסטרנק כתבו. יורי יצא לדרכו כשהעולם מחיך לדרכו, מאמין בעתידו. אך משום מה נשתבשה עליו דרכו ובמותו השאיר אחריו מפעל חיים בלתי גמור וקשרים אישיים שלא באו על ספוקם. בוריס פסטרנק עצמו השלים את מפעל חייו.

יש עוד נקודה, בעלת חשיבות משנית: יורי בחוזרו בודד וחסר כל מן הארץ למוסקבה, מרויח את לחמו בהוצאת ספרים קטנים — קבצי הגות, תרגומי מופת, מדע פופולרי. ספרים שבהם אינו נאלץ לחשוף את גבכי נשמתו. נזכרים אנו כי זה עשרות שנים עוסק פסטרנק — כלפי חוץ לפחות — כמעט אך בתרגומי מופת בלבד.

יורי ז'יבגו הוא הדמות המרכזית בספר רב הדמויות והארועים. הוא קרוב ללב הסופר, ואולי מגלם אף חלק מאישיות הסופר. אך קרבה זו אינה מצילה אותו מגורלו המר. יורי נכשל בחייו, ואנו עוקבים אחר ספורו ברגשות מעורבים.

מרגישים אנו בגורליות, בבלתי־נמנעות של דרכו. עם זאת נשאר בנו אולי שמץ של אי־שכנוע. קשה לנו להכריע היכן היתה נקודת המפנה. בעצם אף איננו בטוחים לגמרי, כי אמנם סבור הסופר שיורי הנו כשלון, הגם שהוא אומר כך בפרוש. ספורו של יורי ז'יבגו הנו מלא סבוכים וארועים, חיצוניים ופנימיים. אלו מהם חשובים וקובעים יותר, הנכפים מבחוץ או הנובעים מאפיו? אנו פוגשים ביורי לראשונה כנער על קבר אמו. אמו היתה אשה מיוחדת במינה, בעלת אופי, השכלה ומחשבה. היא, ואחיה הדומה לה והלוקח את הנער תחת חסותו, מנחילים לו הרבה מרוחם. אף את האב איננו פוגשים אלא ברגע מותו, ושומעים עליו מפי אנשים שהכירו אותו. היה זה טיפוס מוזר, מיליונר שירד מנכסיו באשמתו הוא, שחי עם כמה נשים וזנחן, והשאיר לכולן ילדים. לבסוף הוא מאבד כל משען רוחני ומוסרי וקופץ מחלון רכבת דוהרת לזרועות המות — בדיוק באותו רגע בו יורי הנער מתפלל על אמו המתה ומקשה לבו כנגד הזכר העמוס של אביו.

מכמה בחינות חוזר יורי על דרך אביו. הוא ישאיר אחריו שלוש נשים, אמחות לילדיו — ביניהן בת שלא ידע על קיומה לעולם ואנו נגלנה רק בפרק האחרון — ובדיוק באותם מקומות שנשארו נשי האב: מוסקבה, האורל ופריז. (אשתו של יורי נאלצת להגר לפריז. יורי מימיו לא היה מחוץ לרוסיה). אשתו של יורי, טוניה, אהובה עליו כאשה וכאחות; בבית הוריה גודל יחד אתה. אהובתו של יורי, לריסה (לרה), היא דמות מסתורית־סמלית. כבר בנערותו הוא רואה אותה פעם, בנסיבות מיוחדות, ומבין כי כח מיוחד טמון בה. לאחר פגישה מוזרה נוספת מזדמנים הם בחזית בימי מלחמת העולם השניה. אך לרה הופכת לאהובתו של יורי רק שנים לאחר מכן. לרוב היא מעין פרסוניפיקציה של הטוב והיפה שברוח הרוסית. גם היא, כטוניה, כאם וכאחות ליורי. אך טוניה היא אשתו של יורי. אתה היו לו חיי משפחה מאושרים. לרה היא "נערה מעולם אחר", כפי שנקרא הפרק בו היא מופיעה לראשונה. יחסי יורי ולרה הם יותר מאשר יחס בין גבר אחד לאשה מסוימת. באהבתם הם מתרוממים מעבר לגבולות הפרסונליים. הקשר ביניהם מנותק בחיי יום יום, ומתקים בספירה אחרת. לכן גם אין הקורא חש שיורי בוגד באשתו, באותו פרק זמן קצר בו חי הוא עם משפחתו ועם לרה כאחת. נתוק זה מחיי יום יום הופך את אשרם של השנים לאושר בן חלוף, לדבר שלא יוכל להתקיים. בבוא הרגע, יסכים יורי להפרד מלרה ללא כל התנגדות — הוא עצמו ישלח אותה לדרכה; אחת ההחלטות בחייו היכולות להתפרש כחולשה או כדרישת הגורל כאחת. אך באמרנו שיחסי יורי ולרה מנותקים מחיי יום יום — ואלמנט זה מתבלט במיוחד באותה תקופה קצרה בה ולרה נמלטים מן העירה, מחשש מאסר, וחיים מנותקים מכל אנוש, מכוסים בשלג, באחוזה המרוחקת בה גר יורי קודם עם אשתו — עדין לא הגדרנו אלה במדה מספקת. כי מבחינה מסוימת, הרי למרות הריחוק מחיי המציאות, מגלמת אהבה זו מציאות אמתית יותר, כללית יותר מזו של חיי יום יום. כי לרה איננה אשה רגילה, אולי אף

איננה אשה מסוימת. היא מגלמת ערכים מסוימים, מבלי עם זאת לאבד מאנושיותה. כפי שהגה יותר מאשה סתם, הריהי גם יותר מסמל שאין בו מן האנושי והנשי. ברומן יש, ללא ספק, יסודות מיסטיים. יש דברי מחשבה והגות המושמים בפי אנשים שונים, בקו זה, ומופיעות דמויות שיש בהן מן היסוד המיסטי — והדמויות המצטיינות כאן הן לרה וייבגרף. לשניהם פונקציה דומה בחיי יורי. יורי כותב ביומנו, שעה שנמצא הוא עם משפחתו באחוזה נדחה באורל, בה בקשו להם מפלט מאימי החיים (במובן כלכלי) במוסקבה: "זו הפעם השניה שפרץ לחיי כמלאכי השומר, מצילי, והתיר את כל קשיי. אולי בכל חיים חיב להיות, חוץ מן הדמויות האחרות, הקשורות בהם, סוד, כוח בלתי ידוע, דמות שהיא כמעט סימבולית והבאה בלתי קרואה לעזרה; ואולי בהויתי תפקיד מעין חיים סמוי זה מסור לייבגרף, אחי." (ע' 261). זוהי באמת הפונקציה שממלא ייבגרף בספר. כל הופעה שלו (ארבע במספר) קשורה ביורי; שלוש הופעות — במישרין, הופעתו האחרונה בעקיפין (גלוי בתו של יורי). הוא תומך ביורי החולה בטיפוס ובמשפחתו, בזמן שהמצוקה הכלכלית במוסקבה, בשנים הראשונות שלאחר המהפכה, מגיעה לשיאה; הוא עוזר ליורי ולמשפחתו באחוזה נשכחת באורל (בהזדמנות זו כותב יורי את הדברים שציטטנו למעלה, ביומנו); הוא מופיע במפתיע בפני יורי היורד אט אט לטמיון ומנסה, בפעם האחרונה, לעזור — אך אחר זמן קצר מת יורי משבץ הלב. ייבגרף ולרה, כפי שיאה, הם הדמויות הבולטות מבין הנצבים אל ארונו; יחד הם מתחילים בלקוט שיריו שהשאירם במפוזר ובאי סדר.

ייבגרף הוא החוט המקשר בין יורי ובין אביו. מבחינה מסוימת הכרחי היה אורח חייו המוזר של האב. שאלמלא ייבגרף, אולי לא היה יורי מה שהיה. גם בחיי לרה יש חוליה מקשרת לז'יבגו האב: עורך הדין המביא את ז'יבגו לפשיטת רגל כלכלית ומוסרית, ולבסוף לידי אבוד לדעת, משמש כיועץ וכמאהב לאמה של לרה ומפתה את הנערה שטרם נתבגרה. הצלקת בנשמתה אינה נרפאת לעולם. ובפרשת חיים גורלית מופיע עורך הדין בפני לרה ויורי ומצליח לשכנע את יורי להפקיר את לרה בידיו. יש להניח, אף כי איננו יודעים זאת במפורש, כי הוא הוא זה שלאחר מכן הביא את לרה בערמת להפקרת ילדותה שלה ושל יורי, ילדה שיורי לא ידע לעולם על קיומה. מבחינה מסוימת הרי קומרובסקי (עורך הדין) הוא מלאכם הרע של יורי ולרה, כשם שייבגרף הוא מלאכו הטוב של יורי. אך ייבגרף הוא דמות גדולה, הגם שהוא נשאר ערפלי ומטושטש, בכונת הסופר. קומרובסקי הוא אדם בינוני בכל, אף בשחיתותו. על כן אולי אין ליחס לו משמעות מופרזת, הגם שהוא מביא הרס בעקבותיו לכל האנשים הקרובים ללבנו בספר. הפונקציה שלרה ממלאת בספר קשה הרבה יותר להגדרה מזו של ייבגרף. ייבגרף מביא עמו אך טוב ליורי, אך האם לרה אינה אחת הסבות לכך, שחייו של יורי נתעקמו ללא תקון־?- כשיורי מנסה לסדר ולסכם את מחשבותיו על

גבי הניר, תמיד משרטט עפרונו, ללא משים, שלט מסוים. אותו שלט עמד על פרשת דרכים, ובאותה פרשת דרכים נשבה יורי בידי הפרטיזנים, שחפשו רופא לשרותם. חטיפה זו שנחטף יורי היא אחד המאורעות החיצוניים שהשפיעו ביותר על מהלך חייו. כאשר יורי, לאחר כמה נסיונות שוא, מצליח לבסוף להמלט ולחזור, שוב אינו מוצא את משפחתו — אשתו שהיתה בהריון שעה שנחטף, וילדה בת בינתים, בנו ואבי אשתו. הם חזרו, לפי הוראה מיוחדת למוסקבה. אחר כמה שבועות מתקבל מכתב קורע לב מטוניה — המשפחה קבלה צו גרוש, הם עומדים לנסוע לפריז, ובלבה היא יודעת שלעולם לא תוסיף ותראה את יורי. לכאורה, הרי שלא באשמתו נחטף יורי. הוא סובל בנתוקו ממשפחתו ומנסה שוב ושוב להמלט. אך עלינו להתעכב על מהלך מחשבותיו ברגעים לפני החטיפה כאשר לא ידע על הצפוי לו. יורי רכב באותה שעה מן העירה, בה בלה את הלילה אצל לרה, חזרה לאחוזה, למשפחתו שאינה יודעת דבר על קיומה של לרה. אצל לרה החליט להפרד ממנה סופית, שהרי השהיה עמה כבגידה באשתו, והקיום הכפול של החדשים האחרונים נראה לו כבלתי מוסרי ובלתי הוגן. בדרך מרגיש הוא שירד עול מלבו; מעתה הכל ברור. אולם בהמשך הרכיבה יורד עליו עצב כבד. האמנם יוכל לעמוד בפרידה מלרה, פרידה מחלטת? לאחר הרהורים שונים מחליט הוא שודאי כי עליו להפרד מלרה, אולם לא עתה. הסכוי לחזור שוב ולראות את לרה ממלא את לבו שמחה עזה. מלא עליצות ממשיך הוא לרכב — ובאותו רגע עוצרים אותו הפרטיזנים. הכפיה מבחוץ באה בדיוק במומנט של אי החלטה פנימית. יורי לא היה מסוגל לכוון בעצמו את גורלו, והריהו נכפה עליו ע"י כוחות שמעבר לשליטתו.

האשה השלישית שהשאיר יורי אחריו, אם לשני ילדים — כטוניה, אינה יכולה להשתוות לא לטוניה ולא ללרה. אתה חי יורי, אם אפשר לומר כך, מתוך אינרציה. היא בתו של משרת לשעבר בבית טוניה. גלגול ענינים זה אופיני לספר, בו האנשים השונים וצאצאיהם הולכים ונתקלים זה בזה. היא טובה אל יורי, אף שיורי אינו אלא חורבה ממה שהיה פעם. הוריה, למרות "שעלו לגדולה" מאז הימים שהיו משרתים, מתגאים בקשר שבין בתם ל"רופא" (בזמן זה כבר אין יורי פעיל במקצועו). בכלל, הפרשה האחרונה בחייו של יורי מעורפלת. בחזרו משבי הפרטיזנים שוהה הוא עם לרה, המטפלת בו בחוליו (בחליו הראשון טפלה בו טוניה). כפי שכבר הזכרנו, מסכים הוא לפתע לפרידה מלרה, פרידה הנראית כבלתי הגיונית. הרי טוניה גלתה מן הארץ, ובעלה של לרה עומד להיות מוצא להורג. יורי ולרה אמנם חוששים לבטחונם, אך הפרידה והפתרון המוצע ע"י קומרובסקי אינו נראה לנו כבעל טעם כל שהוא. מעורפלת עוד יותר חזרתו של יורי למוסקבה ושהיתו בה. הוא עושה נסיונות לבטל את גזרת הגלות על משפחתו, אך דומה שנסיונות אלה נעשים מתוך אפטיה, ללא כוונה רבה. הוא מפסיק לעבוד במקצועו ושוקע בעוני נורא. את החיים המשותפים עם מרינה מתחיל

הוא כאלו שלא במתכוון, בלא התחייבות מוסרית מצדו. אף לא מתפתח בין השנים יחס של שתוף נפשי, כפי שהיה בין יורי וטוניה או לרה. נסיונו האחרון של ייבגרף להוציא את יורי מן התנאים בהם הוא נתון ולהתזירו למקצועו ולשטף החיים — נכשל; שהרי יורי מת מהתקפת לב בדרכו לעבודתו הראשונה.

זהו אספקט אחד של חיי יורי ז'יבגו. ברור שיורי הוא מן החושבים, אך לא מן הפועלים. החלטות נשמטות מידיו; האנשים הקרובים לו נשמטים מחיבוקו; חייו נשמטים מידיו. כפי שטוניה כותבת לו במכתבה האחרון, ערב גרושה מן הארץ:

... "אני אוהבת בך כל מה שבלתי רגיל, את הנוח עם הבלתי נוח, את כל התכונות הרגילות אשר יקרות לי בך על היותן מרכבות בדרך כה בלתי רגילה. — — — כשרונך ויכולתך אשר ממלאים את מקום הרצון אצלך — כי אין לך רצון. כל זה יקר לי ואיני יודעת טוב ממך בעולם כולו."

"אין לך רצון" — אומרת טוניה. זוהי האשמה והצדקה כאחת. רמז כי חטיפתו של יורי מקורה אולי גם בתכונה מסוימת שבו עצמו, ושחרורו מאשמה ביחסיו עם לרה. גם לייבגרף דעה משלו. לפני ארון המתים של יורי הוא פונה ללרה ואומר לה דברים העלולים להתפרש כנוגעים לאישיותו של המת: "עליך לא להתיאש לעולם, יהיו אשר יהיו התנאים. לקוות ולפעול, אלה חובותינו בשעת אסון. לא לפעול ולהתיאש — זוהי הזנחת חובתנו". לעומת השערות אלו עומדת השקפה אחרת — ההשקפה שגורלו של האדם נקבע מלמעלה, ע"י כוחות שאין לנו שליטה עליהם. גורלו של יורי נחרץ שלא על ידו הוא, וחוסר פעילותו במסיבות מסויימות נבעה לא מחולשה או חוסר רצון, אלא דוקא מתוך הכרה בכוחו של הגורל. שהרי יורי היה אינטליגנטי למדי בכדי להבחין בדברים שאדם ממוצע לא היה יכול לזהותם. כוחו של הגורל מבוטא במקום אחד ע"י תמונה סמלית: נר בודד דולק בחלון בשעה שלרה משוחחת עם פשה, לו היא עומדת להנשא. יורי העובר בחוץ במרכבה, עם טוניה, רואה את הנר — המעורר בו רגשות מיוחדים. באותה שעה אין יורי ולרה מכירים זה את זו. כשלרה גוחנת על גוויתו של יורי — באותו חדר ממש — ..."כיצד יכלה לדעת שיורי, שגוויתו המתה היתה מונחת על השולחן, ראה את הנר בעברו, הרגיש בו, ושמרגע ראייתו את אורו כל מה שהיה מזומן לו מראש השתלט על מהלך חייו?".

בדוננו בספר שהכה גלים כד"ר ז'יבגו עלינו לשאול עצמנו למטען רעיוני, להשקפת עולם. אך לפנינו רומן ולא טרקטט פוליטי. ולא עוד, אלא שלפנינו ספר בעל יריעה רחבה, יצירה מקיפה, שאין לסכמה במשפט קולע. יכולים אנו ללקט מימרות, כגון דברי יורי למפקד הפרטיזנים: "...רעיון התיקון החברתי, כפי שהוא מובן מימי מהפכת אוקטובר, אינו ממלאני התלהבות. שנית, הוא כה רחוק מלהיות מוצא לפועל, והדבורים עליו עלו בכה הרבה נהרות דם, עד שמפקפק אני אם המטרה מקדשת את האמצעים. — — וכאשר שומע אני אנשים דוברים

על עיצוב חיים מחדש אני מתמלא יאוש. עיצוב חיים מחדש! אנשים אשר יכולים לומר זאת מעולם לא הבינו דבר וחצי דבר על החיים. — — — הם מסתכלים על החיים כעל חומר גלם הזקוק לעיבוד, להאצלה ע"י מגעם. אך החיים לעולם אינם חומר, מסה שיש לעצבה. — — — החיים הם פרינציפ התידוש העצמי, הם מתחדשים תדיר, משתנים, מאבדים ולובשים צורה; הם עומדים למעלה מכל, מעל כל התיאוריות שלך ושלי". ויש עוד דברים ברוח דומה.

אגב, מן הדעות השונות המובעות בספר מפתיעה אותנו הדעה על היהודים ועל היהדות. כאן אנו נתקלים בהלך רוח נוצרי טהור — המחבר אינו אלא מרחם על היהודים, שנתנו את האמונה לעולם ובעצמם עדיין עומדים בשלב התפתחות שמלפני אלפי שנה.

אך את עיקר המבנה הרעיוני יש לחפש לא בקטעי ההגות, המפוזרים פה ושם, אלא בהתפתחות מהלך הספר בכללותו. המשפט החריף ביותר על המשטר הסובייטי טמון בשורות המעטות, המזכירות את מאסרה הפתאומי של לרה והעלמה למחנה ריכוז בלתי ידוע. ואילו הצדקתו — בעובדה שאנשים מופלאים חיים בו, שכמותם כמו הסופר, מאמינים ברוסיה ובעתידה ללא כל צורך בביסוס הגיוני־רציונלי של אמונתם.

1958

הערה:

1. "Dr. Zhivago", Boris Pasternak. Translated from the Russian by Max Hayward and Manya Harari, 1958.